

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore (Pakistan)
Vol: 2, July-December 2016, pp54-65

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2017ء، مسلسل شمارہ 2

☆ ڈاکٹر مجاہدہ بیٹ

☆ مس سونیا اللہ رکھا

پاکستانی فلمی صنعت دی تاریخ (1947ء تا 1987ء)

Abstract

This research article is a thorough research study on the history of Pakistani Film Industry, from 1947 to onward. Film is a strong electronic media. After Independence in 1947, the division of Film Industry has also been accured. The main centre of film was Bombay, Kolkata and Lahore. Only Lahore became the part of Pakistan. In Lahore Film initiate its industry form grass root level. Most of the film studies had been destroyed. Hindu Studio honour migrated to India alongwith their tools. Some people relevant to film reached Pakistan. The film Industry was in decline still. At last film industry started its working in 1948 but not in successive way. It started working slowly and smoothly in 1949 and still working smoothly, and slowly.

برصغیر پاک و ہندی فلمی تاریخ 100 سال توں ڈھیر پرانی اے۔ ونڈ توں پہلاں اکٹھ بھارت وچ تن وڈے فلمی مرکز سن۔ بمبئی، کلکتہ تے

لاہور۔ رضاعلی موجب:

”د فلم کی صنعت کلکتے کے بعد لاہور اور خصوصاً بمبئی میں پروان چڑھی“۔ (1)

☆ اسٹنٹ پروفیسر شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

☆ Ph.D ریسرچ سکالر، لیکچرار شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

لاہور آزادی توں پہلاں ای فلمی صنعت دا گڑھ بن چکیا سی۔ ایہتھے چار سٹوڈیو کم کر رہے سن۔ 14 اگست 1947ء دا دیہاڑ فلمی صنعت دی تقسیم دا سبب بنیا۔ ملکی ونڈ توں پہلاں برصغیر وچ بہمی، کلکتہ توں بعد لاہور فلمی صنعت دا وڈا مرکز رہیا جتھے ڈھیر فلماں تے سینما گھر موجود سن۔ ملکی ونڈ پاروں ایہہ مرکز دو جیاں مرکزیاں نالوں وچھڑ گیا۔ فلمی صنعت دی ونڈ دے نال نال سینے، اداکار، فلمساز، ہدایت کاراں، ٹیکنیشناں وغیرہ دی وی ونڈ ہو گئی۔ پاکستان بن توں بعد فلمی صنعت انتہائی خستہ ہال سی۔ آزادی توں مگروں پاکستان دے دو جے شعبیاں وانگر فلمی میدان دی بحالی وی اک وڈا مسئلہ سی۔ تفریحی پہلو توں دکھ اوس دور دے وڈے تے موکلے مسئلے، گھر، روٹی، انتظامیہ، انصاف تے تجارت دی بحالی سی۔ ایڈے برے حالات وچ فلم دی خبر گیری ممکن نہیں سی۔ عبدالرؤف موجب:

”آزادی کے بعد پاکستان بن جانے پر جہاں ملک کے دیگر شعبے بحران کا شکار ہوئے وہاں فلمی صنعت بھی

ایک شدید بحران سے دوچار ہوئی۔ پاکستان میں دوبارہ فلمسازی کی ابتداء میں تھوڑا سا وقت لگا۔“ (2)

تقسیم ویلے لاہور پاکستانی فلمی صنعت دے حصے آیا۔ ایس لئی صرف پاکستان دا شہر لاہور ای واحد شہر سی جتھے فلمسازی دیاں سہولتاں میسر سن۔ آزادی مگروں فرقہ وارانہ فساداں تے نقل مکانی دا اثر لاہور دی فلمی صنعت تے وی پیا۔ لاہور وچ چار سٹوڈیو سن جیہڑے اوس ویلے فساداں دی نظر ہو گئے۔ ہنگامیاں وچ ایہناں چاراں وچوں اک نوں اک لا دتی گئی۔ باقی دو نقل مکانی پاروں اجڑ گئے۔ کچھ سٹوڈیو دے مالک ہندوستان چلے گئے۔ مطلب ایہہ کہ مرکزی فساداں پاروں فلمی صنعت تقریباً برباد ہو چکی سی۔ فلم سٹوڈیو ٹی پھٹی تے سڑی ملی حالت وچ سن۔ فلمی مشینری برباد ہو کے رہ گئی سی کئی سینما گھر ساڑ دتے گئے سن۔ ونڈ توں بعد فلمی صنعت دی حالت بارے کاشف حسین نے لکھیا اے:

”قیام پاکستان کے وقت فلمی مراکز ایک تو پاکستان میں بہت کم تھے دوسرے انہیں برباد کر دیا گیا۔ مسلمان

ویسے بھی فلموں کی طرف کاروبار کے حوالے سے مائل نہ تھے۔ تقسیم کے بعد بھی سرمائے کی قلت اور فنی معاونت

اور ساز و سامان کا مسئلہ درپیش رہا۔ ملک کی مجموعی صورتحال خراب تھی۔ اس لیے پہلے سال کوئی کام نہ ہو

سکا۔“ (3)

تقسیم ہند توں پہلاں لاہور وچ اسٹوڈیو مسلم ٹاؤن، پردھان اسٹوڈیو، پنچولی اسٹوڈیو، پرائیڈیا اسٹوڈیو تے شوری اسٹوڈیو، لیلی مندر باقاعدگی نال فلمی کماں وچ رُجھے سن ایہناں وچ کم کرن والے زیادہ تر ہندو سن۔ ساؤنڈ کیمرہ، موسیقی، لیب، ایڈیٹنگ وغیرہ دا بہت ناک سک ایہناں دے ہتھ سی ونڈ ویلے (1947ء) لاہور دے فساداں پاروں سارا ناک سک تباہ کر دتا گیا۔ 1947ء دے ورہے ہون والے فساداں تے لڑائیاں جھگڑیاں دا ڈونگا اثر فلمی صنعت تے ڈھیر پیا تے سٹوڈیو دے مالکان وی ایس زد توں نہ بچ سکے۔ ملکی ونڈ ہون دیاں ای ایس ڈی نارنگ ”پرائیڈیا“ سٹوڈیو دا سارا سامان نال لے کے بہمی ٹر گئے۔ جہدے بعد پرائیڈیا سٹوڈیو نوں اک وچ ساڑ دتا گیا۔ ملتان روڈ تے واقع شوری سٹوڈیو وی فساداں دی نظر ہو گیا۔ پنچولی سٹوڈیو میکلوڈ روڈ تے واقع اوبرائے سٹوڈیو وچ گئے۔ جس پاروں شمالی ہندی فلمی صنعت مرن منجی پے گئی۔ جان والے لوکاں وچ صرف پنچولی سٹوڈیو دے مالک دل سکھ پنچولی کچھ عرصے لئی لاہور رہے۔ پنچولی سٹوڈیو دے نیچر دیوان سرداری لعل نے اوہناں نوں ڈرا دھمکا کے واپس بھارت پرتن تے مجبور کر دتا آپ مسلم ٹاؤن اپر

انڈیا سٹوڈیو دے مالک بن بیٹھے۔ بعد وچ مسلمان تکنیک کار جیہڑے فلماں دے شوقین سن تے لاہور رہائش پذیر سن اوہ فلماں بنان دی شروعات کرن لئی سر جوڑ کے بیٹھے۔ ثروت رضوی موجب:

”آزادی کے بعد صنعت کے بہت سے ملازمین اور تکنیکی عملہ جن کا ہندو یا سکھ مذہب سے تعلق تھا۔ لاہور چھوڑ کر ہندوستان روانہ ہو گئے جس کے نتیجے میں ایک بڑا خلا پیدا ہو گیا اور نگار خانوں کی حالت ابتر ہو گئی۔ اس دوران کچھ بڑی فلمی شخصیات جن میں ہدایت کار ڈبلیو زیڈ احمد، شوکت حسین رضوی، نذیر، سبطین فاضلی، لقمان اور عطاء اللہ ہاشمی شامل تھے نے پاکستان ہجرت کرنے کا فیصلہ کیا جو پاکستان کی ابھرتی ہوئی فلمی صنعت کے لیے سود مند ثابت ہوا۔“ (4)

پاکستان دے شہر لاہور توں ڈھیر ہدایت کار، فلم ساز، ہدایت کار بھارت ہجرت کر گئے بھارت دے شہر بمبئی توں وی لاتعداد مسلمان فنکار فساداں پاروں لاہور آ گئے۔ قیام پاکستان ویلے دو جیاں کھیتراں وانگوں فلم انڈسٹری وی بجران داشکارسی ایس داوڈا کارن ایہہ سی کہ ملکی ونڈ توں پہلاں فلمی صنعت زیادہ تر ہندوواں دے ہتھی۔ رحمان مذنب موجب:

”پاکستان کے قیام سے پہلے ہمارے برعظیم میں فلم کی صنعت اور تجارت پر غیر مسلم سرمایہ کاروں کا پورا پورا قبضہ تھا۔“ (5)

پاکستان بن توں پہلاں بھارتی فلمی صنعت دے مالکان زیادہ تر ہندو سن جہدی وجہ ایہہ سی کہ مسلمان فلمی کاروبار نوں چنگا نہیں سمجھدے سن۔ ایس لئی ونڈ مگروں فلم انڈسٹری نوں نویں سریوں کھلارن لئی بڑیاں اوکڑاں تے چینجیاں داسا مناسی۔ دیس دی ونڈ اثر فلمی صنعت تے وی پیا۔ شہباز ملک موجب:

”دیس دی ونڈ مگروں انقلاب و جھوں ہوئی اپر تھلی دے کارن ایہہ توں دی فلم انڈسٹری وی پھٹی گئی ایہہ داوڈا کارن ایہہ سی کہ لاہور دی فلم انڈسٹری وی ہندوواں دے ہتھاں وچ سی جیہڑے جا چکے سن۔ نگار خانے سڑ چکے سن تے سارا نظام تتر ہو گیا سی۔ اودھوروں آئے مسلمان حالی ٹھک سر بیٹھے نہیں سن۔ فیر جدوں اودھر چھڈ آئے مسلماناں نوں ایہہ دے سینے تے نگار خانے ملے تے اوہناں ایہناں تھیاں نوں ٹھیک ٹھاک کیتا تے فلماں بنیاں شروع ہوئیاں۔“ (6)

قیام پاکستان توں بعد پاکستان وچ فلم انڈسٹری دے حالات انتہائی نہ گفتہ بہ سن۔ شروع دے چھ ورہے تے انج ای لنگھ گئے۔ فلماں نال تعلق رکھن والے مسلمان بے کاری تے بے روزگاری داشکار رہے۔ اسٹوڈیو وی بند رہے۔ پنجولی سٹوڈیو اوس ویلے دوبارہ کھلن وچ کامیاب ہو یا کیوں جے سردار لعل دے حکومتی تعلقات بڑے مضبوط سن۔ ایس لئی اوہناں نوں اسٹوڈیو کھولن دی اجازت مل گئی جس پاروں بہت سارے فنکاراں، ہدایت کاراں نے لاہور ول دوبارہ منہ کیتا۔ ویلے دے نال نال فلمی صنعت دے دلدادہ لوکاں نے فلمی صنعت نوں تقویت دیون لئی دن رات محنت کیتی۔ آنسہ شاہین اپنے مضمون وچ لکھدیاں نیں:

”تقسیم کے بعد لاہور کی فلمی صنعت ریزہ ریزہ ہو چکی تھی یہاں صرف ایک اسٹوڈیو خستہ حالت میں بچا اچھی ایڈیٹنگ، ماہر کیمرہ، مشینوں اور ٹیکنیشنز کا فلمی صنعت میں قحط پڑ گیا۔ مگرفن کی محبت میں ڈوبے چند محنتی فنکاروں نے یہاں بھی تنکے کی مانند کمزور فلمی صنعت کو جو گردش حالات کا شکار ہو چکی تھی پھر سے زندگی دینے کی ٹھانی“۔ (7)

پاکستان بن توں اک ور ہاپہلاں 1946ء وچ برصغیر پاک و ہند وچ کل 144 فلماں نمائش لئی پیش ہوئیاں۔ صرف 9 فلماں لاہور وچ پیش ہوئیاں ایس توں گوہ کیتیاں پتہ لگدا اے کہ پاکستان دے حصے آن والی فلم انڈسٹری کئی کئی سی۔ 1947ء توں بعد سیاسی، سماجی خراب صورتحال پاروں فلم بنانا تے پیش کرنا ڈھیر اوکھاسی۔ اخیر 1948ء وچ اوکڑاں داسا منا کرن توں بعد پہلی پاکستانی فلم ”تیری یاد“ نمائش لئی پیش ہوئی۔ ایہہ فلم لاہور دے پرہت تھیٹر نے پیش کیتی۔ انٹرنیٹ موجب:

“With much hardships faced, the new film industry was able to produce its first feature, Teri Yaad on 7 August 1948, premiering at the Parbhat Theatre in Lahore” (8).

ایس فلم دے فلمساز دیوان سرداری لال تے ہدایت کار داؤد چاندن۔ ایہہ فلم پنجولی اسٹوڈیو دے مالک دیوان سرداری لال نے بنائی۔ کئی تھانواں تے ایس فلم دی ریلیز دی تاریخ 7 اگست تے کئی سو جھواناں 2 ستمبر لکھی اے۔ جہاں وچ نسیرین پرویز، قاسم محمود شامل نیں۔ سرداری لال دیوان دی ایہہ فلم لاہور، کوئٹہ، ڈھاکہ وچ نمائش لئی پیش کیتی گئی۔ فلم ”تیری یاد“ د امرکزی کردار ”آشا پوسلے“ نے نبھایا۔ ”تیری یاد“ 2 ستمبر نوں نمائش لئی پیش ہوئی۔ انسائیکلو پیڈیا پاکستانیکا موجب:

”یہ فلم 2 ستمبر 1948ء کو قیام پاکستان کے ٹھیک ایک سال اور 19 دن بعد ریلیز ہوئی اور بری طرح ناکام رہی“۔ (9)

ایہہ فلم پاکستان دی پہلی فلم سی پر ناکام رہی۔ ایس نوں لوکائی نے پسند نہ کیتا۔ کیوں جے فنی پکھوں فلم وچ کئی خرابیاں سن۔ عکس بندی تے آواز وغیرہ دیاں ٹیکنیکل گھاناں فلم دی ناکامی دا باعث بنیاں پر ایس دے باوجود ایس فلم نے پاکستانی فلم انڈسٹری دی نیہہ دھرتی۔ آج وی جدوں پاکستانی فلمی صنعت دے پچھوکڑ نوں جانچیا جاوے تے فلم ”تیری یاد“ دا ذکر کیتے بغیر فلمی تاریخ دا تذکرہ مکمل نہیں ہو سکدا۔ فلم نوں فلمساز تے ہدایت کار نے مقبول بناون لئی عیدوالے دن ریلیز کیتا پر ایہناں دی ایہہ ترکیب کامیاب نہ ہو سکی۔ یاسین گوریجہ، سجاد احمد، فیاض احمد اشعرتے پرویز راہی دی تحقیق موجب پہلی پاکستانی فلم ”تیری یاد“ 7 اگست 1948ء نوں ریلیز ہوئی۔ کئی لوکاں دا خیال سی کہ پاکستانی فلمی صنعت کامیاب نہیں ہو سکے گی ایہہ اوس ویلے ثابت وی ہو یا جدوں فلم ”تیری یاد“ بری طرح ناکام ہوئی۔ ایس بارے سجاد احمد نے آکھیا اے کہ:

”فلم ”تیری یاد“ کی ریلیز کے وقت ہی منافع خور اور سازشی سینما مالکان کی پوری کوشش تھی کہ

پاکستانی فلم انڈسٹری کا بڑھتا ہوا پودا قدر اور درخت نہ بن سکے۔ اور اسی مرحلہ پر اسکی جڑیں کاٹ دی جائیں۔ اسی پلاننگ کے ذریعے ابتدائی پاکستانی فلموں کی نمائش کے وقت کرائے کے لوگوں کو بھیج کر سینماؤں میں توڑ پھوڑ اور ہونٹنگ کروانے کا سلسلہ شروع کیا گیا۔“ (10)

کئی خدراں، شریپند عناصراں نے رل کے پاکستانی فلمی صنعت دا بھٹے بٹھان لئی ٹل لایا دکھو دکھو کر بے ورتے کہ کسے طرحاں ایہہ انڈسٹری مک جائے تے ملک نوں نقصان ہووے۔ فلم ”تیری یاد“ دی ناکامی توں بعد پاکستان دی فلم انڈسٹری ڈھلے مرحلیاں توں لنگھ رہی سی۔ ایس لئی سرمایہ دار ایس بارے ڈر رہے سن کہ ایہناں دالایا پیسہ اوہناں نوں بجائے منافع دیون دے کدھرے کھوہ کھاتے نہ پے جائے۔ ایس بارے کاشف حسین آکھیا:

”1948ء میں پاکستان کی پہلی فلم ”تیری یاد“ کے نام سے ریلیز ہوئی۔ 50 کی دہائی کے شروع

میں بھی کچھ فلمیں ریلیز ہوئیں لیکن کاروباری حوالے سے نقصان ہوا۔ جسکی وجہ سے سرمایہ دار اس

طرف آنے سے گھبراتے رہے۔“ (11)

دشمنان تے وطن خدراں دی ایہہ سازش کامیاب نہ ہو سکی۔ ایس فلم دی ناکامی توں بعد کرنی رب دی ایسی ہوئی کہ پاکستانی فلمی صنعت ہولی ہولی اگانہہ ودھن لگی۔ دوجی پاکستانی فلم دانان ”شاہدہ“ سی۔ ایہہ 18 مارچ 1949ء نوں ریلیز ہوئی فلم دا ہدایت کار لقمان سی۔ ایہہ فلم پاکستان بنن توں پہلاں زیر تکمیل سی۔ 1949ء دے ورہے کل 6 فلماں بنیاں جنہاں وچ ”شاہدہ“، ”چکولے“، ”سچائی“، ”غلط فہمی“، ”پھیرے“ تے ”مندری“ شامل نیں۔ پھیرے تے مندری پنجابی فلماں سن۔ 50 دی دہائی وچ کل 13 فلماں بنیاں۔ 1951ء دے ورہے 9 فلماں ریلیز ہوئیاں۔ 1952ء وچ کل 6 فلماں بنیاں۔ 1953ء دے وچ 10 فلماں ریلیز ہوئیاں۔ 1954ء وچ 7 فلماں نمائش لئی پیش ہوئیاں۔ 1955ء دے ورہے 19 فلماں دی نمائش ہوئی جد کہ 1956ء وچ 31 فلماں ریلیز ہوئیاں۔ 1958ء دے ورہے وچ 33 فلماں ریلیز ہوئیاں۔ جد کہ 1959ء وچ 35 فلماں بنیاں۔ 1960ء تے 1961ء وچ 38 فلماں بنیاں۔ 1962ء وچ 34 فلماں ریلیز ہوئیاں، 1963ء وچ 46، 1964ء وچ 66، 1965ء وچ 55 فلماں ریلیز ہوئیاں۔ 1966ء دے دہاکے 71، 1967ء وچ 66، 1968ء وچ 100 توں ودھ فلماں بنیاں۔ 1969ء وچ 91 فلماں منظر عام تے آئیاں۔ 1970ء دے عشرے وچ 92 فلماں ریلیز ہوئیاں۔ ایس دور وچ Black and White توں اڈ رنگین تے ڈبل ورژن فلماں دا رواج شروع ہو گیا۔ 1971ء وچ 79، 1972ء وچ 100، 1973ء وچ 94، 1974ء وچ کل 112، 1975ء دے ورہے 110 فلماں نمائش لئی پیش ہوئیاں۔ 1975ء دیاں کئی فلماں کامیاب ہوئیاں۔ 1976ء وچ 111، 1977ء وچ 81، 1978ء وچ 100 جد کہ 1979ء وچ ٹوٹل 97 فلماں ریلیز ہوئیاں۔ 1980ء دے دہاکے وچ 59 فلماں بنیاں۔ 1981ء وچ 84، 1982ء وچ 68، 1983ء وچ 80، 1984ء وچ 82، 1985ء وچ 92، 1986ء وچ 107 فلماں بنیاں۔ 1987ء وچ کل 81، 1988ء وچ 88، 1989ء وچ 101 فلماں بنیاں۔ 1990ء وچ 84 فلماں بنیاں، 1991ء وچ 92، 1992ء وچ 93، 1993ء وچ 87، 1994ء وچ 76، 1995ء وچ 65 فلماں بنیاں۔ جد کہ 1996ء وچ 72، 1997ء وچ 64، 1998ء وچ 51، 1999ء وچ 49 فلماں بنیاں۔ 2000ء دے دہاکے کل 60 فلماں بنیاں۔ 2001ء دے وچ 59، 2002ء وچ 62، 2003ء وچ 47 فلماں بنیاں۔ 2005ء وچ 50، 2006ء دے ورہے 49،

2007ء دے سال 13، 2008ء وچ 13، 2009ء وچ 35، 2010ء وچ 10 فلماں سامنے آئیاں۔ 2011ء دے وچ کل 11 فلماں بنیاں۔ 2012ء وچ 8 فلماں شامل نیں۔ 2013ء وچ 30 فلماں بنیاں۔ 2014ء وچ کل 10 فلماں ریلیز ہوئیاں۔ 2015ء دے وچ کل 21 فلماں بنیاں زیادہ تر سوجھواناں دی تحقیق موجب پاکستان دی پہلی رنگین فلم داوراہا 1964ء اے پر فلم دانان ”سنگھم“ دسیا جاندا اے جیہڑی مشرقی پاکستان وچ بنائی گئی۔ پاکستان دی پہلی رنگین فلم ”ایک دل دو دیوانے“ 1964ء وچ بنی:

”پاکستان میں رنگین فلم بنانے کا پہلا تجربہ لیو زمان نے فلم گل بکاؤلی (1961ء) سے ایورگرین

لیبارٹریز میں کیا اس فلم میں چند گانے رنگین تھے جبکہ پاکستان میں پہلی کلر فلم ”ایک دل دو

دیوانے“ 1964ء میں بنی۔ (12)

ایہہ تحقیق درست نہیں جا پدی پہلی پاکستانی رنگین فلم ”سنگھم“ ای اے۔ ایس فلم دے ہدایت کار ”ظہیر ریحان“ سن۔ ایہہ فلم عید الاضحیٰ دے دیہاڑے 23 اپریل 1964ء نوں ریلیز ہوئی۔ پاکستان وچ پہلی سندھی زبان دی فلم دانان ”عمر ماروی“ اے۔ ایہہ فلم 9 نومبر 1956ء وچ ریلیز ہوئی۔ پہلی پشتو فلم ”یوسف خاں شہر بانو“ 1970ء وچ نمائش لئی پیش کیتی گئی۔ پہلی پاکستانی گجراتی فلم ”ماں تے ماں“ دے سرناویں پٹھ 1970ء وچ پیش ہوئی۔ پاکستان وچ پہلی بنگالی فلم ”مکھو مکیش“ 12 دسمبر 1958ء نوں ریلیز ہوئی۔ بلوچی زبان دی پہلی فلم ”ہمالو ماہ گنج“ 1976ء وچ بنی۔ پر ایہہ فلم احتجاج پاروں ریلیز نہ ہو سکی۔ پنجاب علاقائی زبانان توں اڈانگریزی زبان وچ وی پاکستان وچ فلم بنی۔ ایہہ فلم جاوید جبار نے Beyond the Mountain دے ناں نال 1976ء نوں سینے وچ پیش کیتی۔ صدف قیوم موجب:

”Javed Jabbar's beyond the last mountain, released on 2

December 1976, was Pakistan's first venture into English film

making”.(13)

پاکستان دی پہلی Animated Film ”تین بہادر“ 22 مئی 2015ء نوں ریلیز ہوئی۔ پاکستانی فلمی صنعت دیاں فلماں دی درجہ بندی دی تاریخ اُتے جھات پائیاں پتہ لگدا اے پاکستان دی پہلی فلم جس ”سلور جوبلی“ منائی اوہ ”دو آنسو“ اے۔ اُردو فلم ”سسی“ نے گولڈن جوبلی منائی۔ پرویز ملک دی ”ارمان“ پہلی پلاٹینیم جوبلی فلم سی۔ فلم ”دوستی“ نے ڈائمنڈ جوبلی (100 ہفتے) تیکر مقبولیت حاصل کیتی۔ جد کہ فلم ”آئینہ“ پہلی پاکستانی فلم اے جہنے 400 ہفتیاں تیکر مشہوری پائی۔ ایہناں فلماں توں اڈملکوں باہر جیہڑیاں فلماں نمائش لئی پیش ہوئیاں اوہناں وچ پہلی فلم ”باغی“ دانان اے جیہڑی چین وچ پہلی وار نمائش لئی پیش ہوئی۔ ”کارواں“ پہلی پاکستانی فلم اے جہدی شوٹنگ ملکوں باہر ”نیپال“ وچ کیتی گئی ”یہ دل آپکا ہوا“ پہلی پاکستانی فلم اے جہنے پاکستان توں باہروی کروڑاں روپیاں دا کاروبار کیتا۔ پاکستانی فلمی صنعت نوں مڈھ وچ مستحکم کرن وچ کئی فلمی اداکار فلماں ساز، ہدایت کار، پروڈیوسر سر کڈھویں نیں۔

”Actress, Singer Noorjehan and her director, editor, producer

husband Nazir, Director Fazli and composers Rashid Attrey, Master Inayat Hussain and Khurshed Anwar were some of the talented people who laid the foundation of Pakistani Cinema”.(14)

پاکستانی فلمی صنعت دے ارتقاء، ترویج تے ترقی وچ فلم دے دلدادہ تے شوقی افراد نے بڑا اہم کردار ادا کیتا ایہناں اوس ویلے فلمی صنعت دی میہ دھری جدوں پلے کچھ وی نہیں سی۔ پاکستانی فلمی صنعت دے موڈھیاں وچ نور جہاں، نذیر، سورن لتا، فضل، رشید عطرے، ماسٹر عنایت حسین، خورشید انور، بابانجی، بابا چشتی، وارث لدھیانوی تے ہور کئی نملے ہیرے سن جہاں نے قومی صنعت دی ترقی تے قیام لئی بڑیاں قربانیاں دتیاں۔ بے پناہ محنت تے خدمات سرانجام دے کے فلم انڈسٹری نوں اپنے پیراں تے لیا کھلاریا۔ آزادی مگروں پاکستان وچ 13 سٹوڈیو موجود سن۔ Rizwan Iftikhar موجب:

“There are thirteen studios in Pakistan at the time of independence, eight of which are located in Lahore three in Dacca and two in Karachi”.(15)

ملکی ونڈ ویلے پاکستان وچ تیرہ سٹوڈیو موجود سن۔ جہاں وچوں 8 لاہور تے ڈھا کہ وچ تے 2 کراچی شہر وچ موجود سن جہاں وچ ملکی ونڈ توں پہلاں فلماں بندیاں تے ریلیز ہون دیاں سن۔ پاکستان دے ڈھلے دور وچ کئی سٹوڈیو سرکڈھویں سن جہاں پاکستانی فلمی صنعت نوں پتنگران، اگانہہ ودھان لئی اہم کردار ادا کیتا جس نال پاکستانی فلم انڈسٹری ترقی دیاں راہواں ول ٹر پئی۔ ایہناں دے ناں شاہ نور سٹوڈیو، ایور نیو سٹوڈیو، باری سٹوڈیو، فرمز حیات سٹوڈیو، City سٹوڈیو، A.M سٹوڈیو، جاویدین سٹوڈیو، یونائیٹڈ سٹوڈیو لاہور نیں۔ جد کہ کراچی دے مشہور سٹوڈیو وچ ایسٹرن سٹوڈیو، قیصر سٹوڈیو نیں۔ سقوط ڈھا کہ توں پہلاں ڈھا کہ دے تن سٹوڈیو، ڈھا کہ سٹوڈیو، ایف ڈی سی سٹوڈیو، ایسٹرن تھیٹر سٹوڈیو وی پاکستانی فلمی انڈسٹری دا حصہ سن۔ مشرقی پاکستان دی پاکستان توں علیحدگی ہون توں پہلاں پاکستان وچ تن بنیادی فلمی مرکز سن۔ (1) لاہور، (2) کراچی، (3) ڈھا کہ۔ پاکستانی فلمی صنعت دادو جاوڈ امرکز کراچی سی۔ حقیقی معنیاں وچ کراچی وچ فلمی صنعت دا باقاعدہ ڈھ سعید اے ہارون اختر نے ”ایسٹرن سٹوڈیو“ بنا کے رکھیا۔ سید قاسم محمود دے مطابق:

”لاہور میں فلمی صنعت کے قیام کے چند سال بعد ہی کراچی میں بھی فلم انڈسٹری کی داغ بیل پڑ گئی لیکن حقیقی معنوں میں اس کا آغاز اس وقت ہوا جب 1965ء میں فلم ساز سعید اے ہارون مرحوم نے ”ایسٹرن سٹوڈیو“ بنایا۔ یہ کراچی کا پہلا مکمل فلم سٹوڈیو تھا۔“ (16)

کراچی دی فلمی صنعت نے کئی سرکڈھویں اداکار تے ہدایت کار فلمی صنعت نوں دتے محمد علی، زینبا، وحید مراد، ندیم، غلام محی الدین، اظہار قاضی، جاوید شیخ، بابر علی، مصطفیٰ قریشی، سعود، رانی، شمیم آراء، دیبا، روزینہ، سنگیتا، کویتا، فردوس، بابرہ شریف، آسیہ وغیرہ نے کراچی اُردو فلماں راہیں ڈھیر مشہوری

کھٹی۔ پاکستان دے منے پر منے مزاحیہ اداکاراں وچ لہری، نرالا، ملک انوکھا، عمر شریف، معین اختر وغیرہ نے فلمی صنعت وچ بڑا ناں کمایا۔ ایہناں دا تعلق وی کراچی نال اے۔ کراچی دے مشہور ہدایت کاراں وچ نذر الاسلام، پرویز ملک، اقبال اختر، رفیق رضوی، سنگیتا وغیرہ شامل نیں۔ کراچی فلمی صنعت نے نہ صرف اردو دیاں کئی مشہور فلماں فلمی صنعت نوں دتیاں سگوں علاقائی زبانان دیاں ڈھلیاں فلماں وی کراچی وچ بنیاں جہاں وچ پشتو، سندھی، گجراتی، بلوچی تے انگریزی فلماں شامل سن۔ کراچی فلمی صنعت دیاں مشہور فلماں وچ ارمان، نئی لیلیٰ نیا محنوں، ساگرہ، نصیب اپنا اپنا، بیداری، گھر داماد، ڈاکو کی لڑکی، سمندر، سوغات، رشتہ ہے پیار کا، تم ملے پیار ملا، رات کے راہی، دال میں کالا، انسان اور گدھا، روپ بہروپ، عید مبارک، سہاگن وغیرہ جیہیاں کامیاب تے معیاری فلماں توں بغیر فلمی صنعت دا گوڑا لانا انصافی اے۔ سابقہ مشرقی پاکستان جہنوں آج بنگلہ دیش آکھیا جاندا اے جے او تھے دیاں بنیاں فلماں دا ذکر نہ کیتا جائے تے گل پوری نہیں ہوندی۔ کیوں جے فلمی صنعت دی ترقی وچ مشرقی پاکستان دا کردار بہت وڈا اے۔ مشرقی پاکستان دے پاکستان توں وکھ ہون توں پہلاں ڈھا کہ پاکستانی فلمی صنعت دا دو جاوڈا مرکز رہیا۔ M. Arslan Guari موجب:

“Before the separation of Bangladesh, Pakistan had three main film production centres Lahore, Karachi and Dhaka” (17)

کیوں جے بنگلہ دیش بنگلہ زبان تے بنگلہ ثقافت دا گڑھ سی۔ ایس لئی ایس حصے دیاں ڈھیر فلمی لوڑاں کلکتہ وچ جن والیاں بنگالی فلماں توں پوریاں ہون دیاں سن۔ 1954ء وچ مشرقی پاکستان وچ بنگلہ زبان دی فلم سازی دا مڈھ بھجھتے نال ای صوبائی حکومت دے تحت قائم ہون والے ادارے فلم ترقیاتی کارپوریشن دے تحت اک اسٹوڈیو بنایا گیا۔ ڈھا کا وچ ڈھلیاں فلماں تے بنگالی ای سن۔ پر ایس دے نال نال ای اردو فلماں ”جاگو ہوا سویرا“ تے ”تہا“ بنایاں گئیاں۔ ”جاگو ہوا سویرا“ نے بین الاقوامی شہرت کمائی جد کہ دو جی فلم ”تہا“ فلاپ رہی۔ مڈھ وچ کجھ اوکڑاں سامنے آئیاں جہدے لئی کلکتہ توں تکنیکی ماہراں تے فنکاراں نوں ڈھا کہ آن داسدھا دتا گیا فیرویلے دے نال نال چھیتی ای مشرقی پاکستان، پاکستانی فلمی صنعت دا وڈا مرکز بن گیا۔ ابلاغ عامہ موجب:

”پچاس اور ساٹھ کی دہائیوں میں کراچی اور ڈھا کہ میں بھی فلم اسٹوڈیو قائم ہوئے۔ ڈھا کہ کے فلم اسٹوڈیو میں بنگالی فلموں کے علاوہ بعض کامیاب فلمیں بھی تیار کی گئیں۔ جن میں ”چکوری“ اور ”ملاش“ کے نام قابل ذکر ہیں۔ یہ دور پاکستان میں فلمی ترقی کا دور تھا“۔ (18)

سرور بارہ بنگلوی دیاں کوششاں نال فلم ساز احتشام نے ڈھا کہ وچ فلم ”چندا“ 1962ء وچ بنائی۔ ایس توں بعد 60 دی دہائی دے مڈھ وچ ڈھا کہ نے گھٹ سرمائے نال اردو فلماں وی بنایاں شروع کیتیاں۔ مشرقی پاکستان دے چوٹوں تے مشہور فنکاراں وچ شبنم، ندیم، رحمان تے شبانہ دے ناں سرکڈھویں نیں۔ ڈھا کہ دی اہمیت ایس پاروں وی اے کہ پاکستان دی پہلی رنگین فلم ”سنگھم“ تے پہلی سینما سکوپ فلم ”بہانہ“ بنی۔ بنگلہ دیش دی پاکستان نال سانجھ ٹن نال جتھے دو بے نقصان ہوئے او تھے فلمی صنعت نوں وی دھچکا لگا جس پاروں فلماں دی تعداد گھٹ گئی۔ بنگلہ دیش دی علیحدگی نال فلمی ہستیاں بنگلہ دیش ہجرت کر گئیاں۔ سینما ہاؤس دی تعداد گھٹن نال فلمی صنعت نوں نقصان ہویا۔

بنگلہ دیش دی علیحدگی پاروں کئی تجربہ کار فلمساز، ہدایت کار، اداکار پاکستان چھڈ کے بنگلہ دیش اپڑ گئے جنہاں وچ ”رونا لیلیٰ“ داناں سرکڈھواں اے۔ ملکی ونڈ توں بعد پاکستانی فلمی صنعت نوں 1947ء مگروں ایہہ دو جا جھٹکا لگا۔ مشرقی پاکستانی دے دکھ ہون نال سو دے لگ بھگ سینما گھرتے وڈے وڈے پروڈکشن مرکز بنگلہ دیش ٹرجان نال ڈھیر نقصان ہو یا۔ دنیا دے ہر ملک وچ فلماں دی سربراہی، نگرانی لئی اک ادارہ بنایا جاندا جہوں فلم سنسر بورڈ آکھیا جاندا اے جدوں وی کوئی فلم بن دی اے تے پہلاں سنسر بورڈ نوں پیش کیتی جاندی اے۔ بورڈ دے ممبران اوں نوں دیکھن مگروں نمائش دا سٹیٹیکٹ دیندے نیں۔ فلم سنسر بورڈ داحف (CBFC) اے۔ Mian Rafique موجب:

“Every film has to be passed by a Board of Film censors for its public exhibition” (19)

کوئی وی فلم سنسر بورڈ ولوں اجازت توں بغیر ریلیز نہیں ہو سکدی۔ پاکستان وچ وی فلمسازی دا ایہہ سلسلہ عمل اے۔ پاکستان وچ سنسر بورڈ داندھ 1954ء وچ رکھیا گیا۔ ثروت رضوی موجب:

”پاکستان سنسر بورڈ کا باقاعدہ قیام 1949ء میں عمل میں آیا۔ اس کے اراکین کی تعداد 19 ہے جن میں سے پانچ سرکاری اور 14 غیر سرکاری ممبران ہیں۔“ (20)

ایس ادارے دے بنان دا مقصد اصلاحی، تفریحی فلماں بنانے اوہناں داوادھاسی۔ ایس دے اپنے قانون نیں جنہاں وچ فحش، غیر تہذیب شدہ فلماں نوں ڈکنا شامل اے۔ ہر فلم سازی فلم بنان توں پہلاں 30 ہزار روپے حکومتی زرنوں جمع کرانا لازمی نیں۔ 1953ء وچ حکومت نے فلمی ترقیاتی ادارہ بنان دا منصوبہ بنایا۔ ایس ادارے دے تحت معمولی مقدار وچ فلمی سازو سامان لئی درآمدی لائسنس دا اجراء کیتا گیا۔ کیوں جے ایس توں پہلاں 1951ء وچ بھارتی فلماں وڈی تعداد وچ درآمد کرن نال ملکی فلمی صنعت نوں ڈھیر نقصان اپڑیا۔ فلمی صنعت دے مسائل دے حل لئی فلمی تحقیقاتی ٹیم بنائی گئی۔

1965ء دی جنگ چھڑی تے ملک وچ موجود ساریاں بھارتی فلماں دے لائسنس منسوخ کر کے بھارتی فلماں دی نمائش تے مکمل پابندی لاگو کر دتی گئی جس پاروں پاکستانی عوام صرف پاکستانی فلم توں محظوظ ہوندے رہے۔ 1973ء وچ حکومت نے مرکزی ادارہ تشکیل دتا۔ جہداناں National Film Development Corporation (NFDC) اے۔ ایس ادارے دا مقصد فلمی صنعت نوں ترقی دینا سی۔ مہدی حسن موجب:

”اس ادارے کے دیگر فرائض میں پاکستانی فلمی صنعت کی ترقی اور فلموں اور فلم آرٹس کا معیار بلند کرنے کے لیے عملی اقدامات کرنا بھی شامل ہے۔ لیکن اس ضمن میں اس ادارے نے آج تک کوئی قدم نہیں اٹھایا ہے۔“ (21)

(NFDC) دے قیام دا مقصد ملکی فلمی صنعت نوں مستحکم تے مضبوط کرنا سی۔ ایس دا قیام 1973ء وچ عمل وچ لیا گیا۔ پرا ایس ادارے نے

ملکی مقامی فلماں نوں ترقی دیون دی تھاں غیر ملکی فلماں وی برآمد کرنیاں شروع کردتیاں۔ Shohini Chaudhuri موجب:

“Pakistan's post-independence history has featured a succession of military dictatorships. However, there have been interim democratic periods, including five years under Zulfikar Ali Bhutto, who promoted the development of Arts and Culture in Pakistan and established the National Film Development Corporation (NAFDEC) after the Indian Model”.(22)

موشن پکچر آرڈیننس 1979ء وچ نافذ کیتا گیا۔ ایس قانون دے تحت فلمی کاروبار فلمی صنعت وچ دکھو دکھ اصول لاگو ہوئے۔ جس پاروں فلمی صنعت دا پہیہ جام ہون لگا۔ کٹر قسم دیاں پابندیاں نے مارشل لاء دے دور وچ فلمی دنیا نوں ڈھیر متاثر کیتا۔ احسن اختر موجب:

”1980ء میں فلموں کی سنسرشپ کے لیے نئے قواعد و ضوابط بنائے گئے“۔ (23)

پاکستانی فلمی صنعت تے تن قانون بنیادی طور تے لاگو ہوئے۔

(1) پہلا سینٹرل بورڈ آف فلم سنسر

(2) سینما ٹوگرافی ایکٹ 1961ء

(3) موشن پکچر آرڈیننس 1979ء تے 1986ء

پاکستانی فلمی تاریخ وچ ایہناں تن اداریاں توں اڈ کوئی وی ادارہ فلمی کاروبار لئی وجود وچ نہیں آیا۔ سینٹرل بورڈ آف فلم سنسر (CBFC) موشن پکچر آرڈیننس دے تحت پاکستانی فلماں دی نگرانی کردا اے ایہد امر مرکزی دفتر اسلام آباد تے دو شاخاں لاہور تے کراچی میں۔ انٹرنیٹ موجب:

“The CBFC is governed by the Motion Picture Ordinance, 1979 and rules made there under”.(24)

مارشل لاء دے دور وچ حکومتاں نے فلمی صنعت نوں ڈھیر نقصان اپڑایا اوہدا ازالہ اج تائیں نہیں ہو سکیا۔ لاہور دے سینے زبردستی بند کرا دتے گئے۔ ٹیکس دیاں قیمتاں ودھا دتیاں جس پاروں سینما گھر بڈھیاں کنجریاں دیاں کوٹھیاں وانگوں اجڑ کے رہ گئے۔ مارشل لاء دور وچ پاکستانی فلمی صنعت ماٹھی پے گئی:

“The Government forcibly closed most of the cinemas in Lahore. New tax rates were introduced, further decreasing cinema attendances”.(25)

1979ء دے ورہے حکومتی اقدامات رجسٹریشن وغیرہ دی پابندی پاروں فلمی صنعت نوں بڑا دھچکا لگا۔ فلمی صنعت رُک گئی۔ اوس ویلے کجھ فلمسازاں نے غیر ملکی صنعتاں نال رابطہ کر کے مشترکہ فلمسازی دارواج پایا۔ ایس سلسلے وچ سب توں پہلا قدم ”نذر الاسلام“ دی ”Love Story in

Kenien“ توں بچھا۔ مشترکہ فلمسازی دے رواج نال فلمسازاں محسوس کیتا کہ فلمی صنعت دا وجود باقی رکھیا جاسکدا اے۔ سائنجھی فلمسازی دے ایس قدم نال پاکستانی عوام نوں نویاں تھانواں، نویں چہرے ویکھن نوں لہھے۔ ایس دور دیاں مشہور فلماں بارے عائنہ صمد نے لکھیا اے:

”اس زمانے میں بنائی جانے والی اکثر فلمیں مثلاً کبھی الوداع نہ کہنا (سری لنکا)، نادانی (بنگلہ دیش، سری لنکا)، مس کولمبو (سری لنکا) اور مس سنگاپور (تھائی لینڈ) وغیرہ کافی مقبول ہوئیں“۔ (26)

ایس کم وچ وی کچھ اوکڑاں دا سامنا سی حکومت توں متعلقہ اجازت نامے لینے پیندے، فنی آلیاں دی درآ مد برآمدی گھٹو گھٹ 50 ہزار روپے بینک گارنٹی لئی رکھن دا دخت۔ ایہہ دور 1987ء تیکر جاری رہیا۔

حوالے

- 1- رضا علی عابدی، نغمہ گر، لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 2013ء، ص 11
- 2- عبدالرؤف ثاقب، فلمی صنعت کے مسائل (مقالہ ایم اے)، لاہور: پنجاب یونیورسٹی شعبہ ابلاغیات، قائد اعظم کیمپس، 1990ء، ص 5
- 3- کاشف حسین، پاکستان 90 کی دہائی میں فلم سازی کے رجحانات کا تنقیدی جائزہ (مقالہ ایم اے)، لاہور: پنجاب یونیورسٹی شعبہ ابلاغیات، قائد اعظم کیمپس، 2001ء، ص 12
- 4- متین الرحمن مرتضیٰ (مرتبہ)، تعارف ابلاغ عامہ، کراچی: شعبہ ابلاغ عامہ، 2004ء، ص 211
- 5- رحمان مذنب، ڈرامہ اور تھیٹر، لاہور: ادبی ٹرسٹ، سن، ص 315
- 6- شہباز ملک، ڈاکٹر، چانن، لاہور: تاج بک اڈاپو، 1962ء، ص 199، 198
- 7- ہفت روزہ امروز، فلمی ایڈیشن، لاہور: 1969ء، ص 5
- 8- en.wikipedia.org/wiki/cinemaofpakistan
- 9- قاسم محمود، انسائیکلو پیڈیا پاکستانیکا، لاہور: الفیصل ناشران و تاجران کتب، 2008ء، ص 717
- 10- سجاد احمد سجاد، فلمی دنیا کے ایک سو گیارہ سال، کراچی: توکل اکیڈمی، 2016ء، ص 36
- 11- پاکستان 90 کی دہائی میں فلم سازی کے رجحانات کا تنقیدی جائزہ، 2001ء، ص 267
- 12- یاسین گوریج، پاکستان میلنم فلم ڈائریکٹری، لاہور: یاسین گوریج پبلی کیشنز، 2003ء، ص 267
- 13- Sadaf Qyyum, Violence in Pakistani Movies and its effects on youngsters, (BS

- Thesis), Lahore: Department of Mass Communication, Lahore College for Women University, 2009, P.28
- 14- Najia Wazir, Raten Cinema Complex, Lahore: Department of Architecture, National College of Arts, 2008, P.70, 71
- 15- Rizwan Iftikhar, Film City in Lahore, Lahore: Department of Architecture, National College of Arts, 2006, P.15
- 16- قاسم محمود، انسائیکلو پیڈیا پاکستانیکا، لاہور: الفیصل ناشران و تاجران کتب، 2014ء، ص 748
- 17- Arslan Ghuari, Compative Analysis of Pakistani and Indian Culture in Urdu Movies, (BS Thesis), Faisalabad: Department of Mass Communication, Government College of Faisalabad, 2013, P.8
- 18- ابلاغ عامہ، اشاعت اول، اسلام آباد: علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی، 2000ء، ص 155
- 19- Mian Rafique, Film Facts, Lahore: Paramount Pictures Publishers, 1954, P.15
- 20- تعارف ابلاغ عامہ، 2004ء، ص 217
- 21- مہدی حسن، جدید ذرائع ابلاغ، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، 1990ء، ص 193
- 22- Shohni Chaudhuri, Contemporary World cinema, UK: Edinburgh University Press, 2005, P.151
- 23- احسن اختر ناز، ڈاکٹر، صحافتی اخلاقیات، لاہور: تہامی آرٹ پریس، 2005ء، ص 183
- 24- en.wikipedia.org/wiki.central board of film consors
- 25- Compative Analysis of Pakistani and Indian Culture in Urdu Movies, 2013, P.9
- 26- ذرائع ابلاغ، ایک جائزہ، اشاعت دوم، کراچی: جناح یونیورسٹی خواتین، 2004ء، ص 228